

32. (1849) Pamiętniki Franciszka Karpińskiego. J. Moraczewski, ed. Lwów: Z drukarni Zakł. Narodowego Ossolińskich.
33. (1978) Pamiętniki Urzędników Galicyjskich. I. Homola, ed. Kraków: Wydawn. Liter.
34. RÖSKAU-RYDEL I. (2011) *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772-1918: kariery zawodowe – środowisko – akulturacja i asymilacja*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
35. SEMPOŁOWSKA S. (2006) *Niedola młodzieży w szkole galicyjskiej: (kilka słów o narodowej szkole w Galicji)*. Kraków: Nakładem administracji "Naprzodu".
36. SHEDL J. (1984) Austria and Its Polish Subjects, 1866–1914: a Relationship of Interests. *Austrian History Yearbook*. Vol. 19, 23–41.
37. ŚLIWA L. (1995) Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej. *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 3. Nauka i oświata, 163–169.
38. STOURZH G. (1992) The Multinational Empire Revisited: Reflections on Late Imperial Austria. *Austrian History Yearbook*. Vol. 23, 1–22.
39. UNOWSKY D. (2005) *The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916*. – West Lafayette, In: Purdue University Press.
40. *Ustanowa służby krajowej uchwalona na 59. posiedzeniu Sejmu krajowego dnia 23 marca 1866*. Tsentralnyi derzavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Lviv (TsDIAL Ukrainy), fond 146, opis 1, sprava 542.

41. (1853) Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen, womit die Allerhöchsten Entschlüsse über die Einrichtung und Amtswirksamkeit der Bezirksämter, Kreisbehörden und Statthaltereien, über die Einrichtung der Gerichtsstellen und das Schema der systemisirten Gehalte und Diäten-Classen, sowie über die Ausführung der Organisation für die Kronländer Oesterreich ob und unter der Enns, Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und Lodomerien mit Krakau, Bukowina, Salzburg, Tirol mit Vorarlberg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradiska und Istrien mit Triest, Dalmatien, Kroatien und Slawonien, Siebenbürgen, die serbische Wojwodschafft mit dem Banate kundgemacht werden. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 25. Jänner, 65–110.
42. VOSAHLIKOVA P. (1998) *Von Amts Wegen: K. K. Beamte Erzählen*. Wien: Böhlau.
43. VUSHKO I. (2015) *The Politics of Cultural Retreat Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772–1867*. New Haven; L.: Yale University Press.
44. ZAYARNYUK A. (2010) *Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846-1914*. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.

Надійшла до редколегії 16.08.17

Z. Malanii, Ph.D. student  
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

### BETWEEN THE IMPERIAL IDENTITY AND NATIONAL VOCATION: A GENERALIZED IMAGE OF THE HABSBURG STATE OFFICIAL IN GALICIA (1848–1918)

*The article deals with the problem of the social status of the Habsburg state officials in Galicia during 1848-1918. The author analyzes key points of the imperial-class officials functions in the public space of the province. Further, the collaboration between the central authority and local political community is described in the context of absolutist reforms since the end of XVIII century. Significant emphasis was placed on the interpretation of the management reforms of Joseph II and Franz Joseph. The "discourse" of the Galician officials – a faithful servant of the Emperor, and a supporter of his local nationality and interests, is singled out. Special attention was given to "personal" style of government in Galicia, its structure and constituent elements at the local level, describes the public status of epy personality (stadtholder and bezirk governor on a background of the legal competence and public expectations). Particular consideration is paid to significance of rituals (audience and official inspection) as a means of strengthening the power, support and encourage public authority among the population. Ethos of state officials analyzed according to official regulations and perceptions of provincial society as construction of peculiar behavior of ordinary officials, solved the role of education and public manners.*

**Keywords:** state officials, Galicia, Empire, Franz Joseph, bourgeois ethos, governor.

УДК 327.8 (100) "1930-1990"  
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.134.3.13>

О. Машевський, д-р іст. наук, проф.  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

### ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ (1930-ТІ – ПОЧАТОК 1990-Х РР.)

*Проаналізовано вплив на чорноморську політику провідних держав чинника боротьби за контроль над протоками Босфор і Дарданелли (далі Протоки), та розвиток міжнародних відносин у 30-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Розглянуто причини, передумови, а також процес та наслідки перегляду режиму Проток, встановленого в повоєнний період на конференції у Монртьє 1936 р. Звертається увага на те, що внаслідок цього Турецька Республіка, по суті, повернула собі суверенітет над цими стратегічно важливими комунікаціями, втрачений на Лозаннській конференції 1923 р. Фактично це означало легітимізацію, визнання світовою спільнотою кемалістського режиму. СРСР значно поліпшив умови проходження своїх кораблів через Протоки. Однак ці переваги нівелювалися подальшим зближенням Туреччини із країнами Заходу. Після грубого тиску СРСР на Анкару з метою встановлення контролю над Протоками в повоєнний період, Туреччина, яка до цього балансувала між Москвою, з одного боку, та Вашингтоном і Лондоном – з іншого, зрештою вступила до НАТО в 1952 р. Хоча загодом турецько-радянські взаємини дещо поліпшилися, однак Москва більше не робила спроб переглянути конвенцію Монртьє, яка таким чином діє і нині.*

**Ключові слова:** Чорноморські протоки, Босфор, Дарданелли, Монртьє.

Одне з головних завдань сучасної дипломатії – урегулювання міжнародних конфліктів, мирне розв'язання криз, запобігання збройному протистоянню. Для досягнення цієї мети необхідно вивчати та використовувати досвід попередників. З огляду на це сучасні дослідники мають поглиблено вивчати історичне підґрунтя міжнародних проблем, навколо яких точилося гостре протистояння у ХХ ст. і які не втратили актуальності й нині. Вітчизняним історикам варто ретельно аналізувати вищезгадані питання, що насамперед стосуються життєво важливих для України регіонів. Особливу увагу необхідно звернути на дискусійні теми, щодо яких не дійшли консенсусу представники різних історичних шкіл. До таких питань належить проблема вивчення впливу фактора боротьби за контроль над протоками Босфором і

Дарданеллами на міжнародні відносини в цей період. Адже внаслідок анексії Росією українського Криму, російської збройної агресії на сході України, а також у Сирії, конфлікту внаслідок цього Кремля із західним демократичним світом, питання міжнародних комунікацій у Чорноморсько-Середземноморському регіоні й передусім Чорноморських протоках знову набуло гостроти.

У пропонованій статті зроблено спробу проаналізувати роль і місце чинника боротьби за контроль над Босфором і Дарданеллами на розвиток міжнародних відносин. Адже саме в цей час було визначено їхній режим і статус, який із незначними змінами зберігається й нині.

Незважаючи на значну кількість праць, у яких зачіпалося питання геополітичного протистояння на Босфорі та Дарданеллах західних держав із СРСР, в історичній

літературі ще не створено комплексного дослідження впливу чинника боротьби великих держав за контроль над Протоками на розвиток міжнародних відносин у зазначений період. Досить помітно на якість та об'єктивність дослідження проблеми Чорноморських проток впливало те, що науковці всебічно не аналізували всю сукупність британських, французьких, німецьких і російських документів та матеріалів із цього питання.

З українських дослідників першим торкнувся цієї теми у своїй кандидатській дисертації К. Русаков. Щоправда, він висвітлив її лише в контексті зовнішньої політики Великої Британії у 1892–1920 рр. [13]. О. Машевський у своїй монографії детально проаналізував вплив чинника Босфору та Дарданелл на формування та політику міжнародних союзів в останній третині XIX ст. – на початку 1920-х рр. [8].

Західна історіографія (зокрема – більшість американських, британських і французьких істориків) звертала увагу на те, що експансія Російської імперії, а згодом СРСР до Чорноморських проток становила загрозу для безпеки, а також економічного розвитку європейських країн. Зокрема, М. Андерсон [15], О. Барк та Н. Блейк [16], Е. Лоуренс [21], А. Макфі [22], А. Фуад [19] у своїх працях, які мають переважно оглядовий характер, намагалися дати об'єктивнішу оцінку суперечностям великих держав щодо Босфору та Дарданелл і переважно прагнули показати боротьбу за вплив на Протоки як природний процес періоду посилення боротьби між світовими імперіями, змагання за контроль над стратегічно розташованими морськими шляхами. Це зумовлювалося, на їхню думку, як зростанням економічної конкуренції, так і військово-політичних суперечностей. Щоправда, ці дослідники звертали увагу насамперед на політику власних країн щодо цієї проблеми і до того ж досить часто намагалися висвітлити її в надто позитивному ракурсі.

Радянська історіографія, виконуючи замовлення кремлівського керівництва, навпаки, акцентувала увагу на тому, що прагнення Росії до вирішення на свою користь питання Босфору та Дарданелл пояснювалося насамперед турботою про власну безпеку та життєво важливі економічні інтереси. Водночас зверталась увага на експансіоністську політику щодо цього західних країн. Такі підходи помітні у працях Л. Нарочницької [9], в авторів колективної монографії "Східне питання у зовнішній політиці Росії. Кін. XVIII – поч. XX ст." [3]. Нинішні російські історики, зокрема Ю. Луньова [5], А. Болдирев [2], автори монографії "Росія і Чорноморські протоки (XVIII–XX ст.)" [12] також дотримуються переважно вищезгаданих поглядів, як і сучасний американський дослідник російського походження Р. Боброфф [17].

Чорноморська проблема, поряд із французько-німецькою війною 1870–1871 рр., суттєво вплинула на кардинальну зміну європейської політики та формування нової системи міжнародних відносин, яка зрештою зумовила Першу світову війну. Росія, прагнучи здобути підтримку Пруссії у питанні скасування "нейтралізації Чорного моря", утримала від втручання в цей військовий конфлікт на боці Франції Австро-Угорщину та Данію. Берлін за це допоміг Петербургу, незважаючи на жорстку протидію Великої Британії, позбутися від цих обмежувальних положень Паризького трактату 1856 р. Потреба Росії в гарантуванні закриття Босфору та Дарданелл для проходу ворожого британського військово-морського флоту до Чорного моря й, з іншого боку, прагнення Німеччини ізолювати Францію були головними чинниками, які зумовили формування та функціонування у 1870–1880-х рр. російсько-німецько-австро-угорського союзу трьох імператорів та укладання російсько-німецької угоди 1887 р. Проблема Проток помітно

вплинула і на формування на початку 1890-х рр. російсько-французького союзу. Царський уряд, втративши підтримку Німеччини у вищезгаданому питанні, прагнув забезпечити ці свої інтереси за допомогою Франції. Однією із причин поразки Росії у війні з Японією 1904–1905 рр. було те, що царський уряд не зміг внаслідок жорсткої протидії японської союзниці – Великої Британії – провести свій чорноморський флот Босфором та Дарданеллами та спрямувати його на Далекий Схід. Проте згодом Велика Британія, внаслідок поглиблення суперечностей із Німеччиною, прагнула узгодити свої інтереси з Росією. Під час російсько-британських переговорів 1906–1907 рр. Лондон отримав вагомі поступки від Петербурга із центральноазіатських питань, пообіцявши царському уряду сприяння щодо проблеми Проток [8, с. 18–272].

Грубий тиск Росії на Османську імперію в питанні Проток зумовив значне посилення її пронимецької орієнтації, що виявилось під час балканських війн 1912–1913 рр. та особливо місії Лімана фон Сандерса 1913 р. й згодом зумовило її вступ у світову війну на боці Берліна та Відня. Посилення німецького впливу на Протоках було значною загрозою інтересам царського уряду, який у свою чергу мав далекосяжні плани щодо підпорядкування цих стратегічно розташованих шляхів сполучення. Відтак вищезгадані суперечності можна вважати однією із причин Першої світової війни. Російсько-австро-угорська конфронтація на Балканському півострові прискорила вибух війни. У цьому контексті необхідно наголосити, що Балкани для царського уряду були важливими, зважаючи на їх стратегічне розташування поблизу Чорноморських проток. Закриття Босфору та Дарданелл у період Першої світової війни не дозволило західним союзникам постачати Росії достатню кількість вкрай необхідної зброї і військового спорядження та підтримувати з нею торговельні відносини. Це зумовило згодом катастрофічні поразки царської армії й було однією із причин занепаду російської економіки. Західні союзники використовували прагнення царського уряду отримати Константинополь та Протоки задля того, щоб спонукати Росію, незважаючи на виснаження її ресурсів, до активнішої участі у війні й утримання від сепаратного миру. Німеччина, навпаки, прагнула розколоти Антанту, обіцяючи Росії забезпечити її інтереси щодо Чорноморських проток. Стратегічна важливість Босфору та Дарданелл зумовила те, що в період повоєнного врегулювання жодна з великих держав не змогла підпорядкувати Протоки та зрештою вони були поставлені під міжнародний контроль [6, 7].

У подальші десятиліття чинник Чорноморських проток мав важливий вплив на міжнародні відносини в окремі періоди їх загострення. Упродовж міжвоєнних років Туреччина, зберігаючи приязні відносини з СРСР, намагалась активно розвивати взаємини із західними державами. Проте неодноразові спроби Анкари домогтися перегляду дискримінаційних для себе положень Лозанської конвенції 1923 р. щодо проток зазнавали фіаско. Головною причиною цього був спротив Лондона, що рішуче виступав проти намагань турецького уряду посилити свій контроль над Босфором і Дарданеллами й обмежити свободу проходу через них військових кораблів інших, передусім нечорноморських держав. Прагнення Москви підтримати ці, вигідні для себе, бажання Анкари, не мали суттєвого впливу на її політику в зазначеному питанні. Адже кемалістська дипломатія усвідомлювала, що її жорстке протистояння у союзі з СРСР проти країн Заходу, зокрема в такому важливому питанні, як зміна режиму та статусу Босфору і Дарданелл, загрожуватиме Туреччині перетворенням у сателіта Радянського Союзу.

Лише в середині 30-х рр., внаслідок стрімкого посилення напруженості у Східному Середземномор'ї, спричиненого, зокрема, значною концентрацією там Італією своїх військ і флоту для підготовки та проведення війни проти Ефіопії, Анкара та Лондон знайшли порозуміння у питанні Проток. Туреччина була вкрай стурбована тим, що Рим, проголосивши своїм завданням встановлення домінування на Середземному морі, може, у випадку цілком вірогідного конфлікту з нею, завдати удару по Стамбулу через абсолютну незахищеність, демілітаризовані Чорноморські протоки. Велика Британія, у свою чергу, дуже непокоїлась із приводу того, що італійські армія та флот, сконцентровані на новостворених військових базах на Додеканезьких островах, що знаходяться неподалік південно-західної частини Анатолійського півострова, можуть зашкодити життєво важливим для Великої Британії комунікаціям, насамперед між метрополією та Індією. Щоб нівелювати цю загрозу, Лондон потребував підтримки середземноморських держав, насамперед Туреччини. Турецький уряд у кінці 1935 р. на прохання Великої Британії підписав із нею, а також Югославією та Грецією угоду про взаємодопомогу, яка дозволяла британському військово-морському флоту використовувати турецькі порти, верфі та ремонтні доки. Лише після цього Лондон дав згоду Анкарі на перегляд Лозаннської конвенції щодо Проток. СРСР, хоча й був занепокоєний зближенням Туреччини з Великою Британією, однак вітав прагнення кемалістського уряду скористатись сприятливими обставинами для перегляду Лозаннської конвенції. Щоправда, у той час, як Анкара була зацікавлена в тому, щоб домогтись дозволу зводити укріплення навколо Босфору та Дарданелл, радянська дипломатія прагнула передусім змінити на свою користь режим проходу Протоками військових кораблів. Найоптимальнішим варіантом режиму Проток Москва, як і колись царський уряд, вважала надання дозволу її ВМФ на вільне користування Протоками за одночасної заборони на вхід до Чорного моря кораблів "неприбережних" до нього держав. Щоправда, Радянський Союз, усвідомлюючи складність, принаймні на той час, досягнення в повному обсязі цього завдання, був згоден і на значне обмеження проходу Босфором та Дарданеллами закордонних кораблів й водночас дозволив радянському флоту користуватись ними без будь-яких перепон [14; 18, с. 18–20].

10 квітня 1936 р. турецький уряд надіслав державам – учасникам Лозаннської конференції, а саме Великій Британії, Франції, СРСР, Італії, Греції, Румунії, Болгарії, Югославії, а також США дипломатичну ноту із пропозицією терміново провести переговори задля перегляду конвенції щодо Чорноморських проток [18, с. 32–33; 24]. У цьому документі наголошувалося, що від часу її підписання у 1923 р. докорінно змінилась міжнародна ситуація, значно посилилась напруженість, зокрема на Середземному морі і тому виникла реальна небезпека для Туреччини, що внаслідок демілітаризації Босфору та Дарданелл вона виявиться незахищеною у найуразливішому місці. Анкара також констатувала, що під загрозою опинилась і реалізація режиму Чорноморських проток, а це може завдати шкоди всій світовій спільноті. На думку турецького уряду, останні події в Європі засвідчили, що міжнародні угоди вже не є достатньою гарантією безпеки і тому необхідно, урахувавши це, надати йому можливість потурбуватись про захист Проток [25].

Нову конвенцію про режим Чорноморських проток було розроблено під час міжнародної конференції, яка проходила із 22 червня по 21 липня 1936 р. у місті Мон-

трью (Швейцарія). Згідно із цим документом, підписаним 20 липня 1936 р., Туреччина фактично повертала собі суверенітет над Босфором і Дарданеллами, оскільки турецький уряд перебирав на себе функції Міжнародної комісії по Протокам, створеної в Лозанні (ст. 24). Анкара також під час конференції отримала право на будівництво укріплень та дислокацію своїх військ на берегах Проток, які раніше належали до демілітаризованої зони. Значних успіхів у Монтрью досягнув Радянський Союз. Він застосував потужний дипломатичний тиск на свого головного опонента – Велику Британію, включно із погрозами відкликання радянської делегації з конференції та стрімкого охолодження радянсько-британських відносин, у тому числі вигідної для Лондона економічної співпраці. СРСР зміг також заручитися підтримкою чорноморських держав і Франції, яка була зацікавлена у військовій співпраці з ним. Таким чином Москва домоглася дозволу на прохід через Протоки в мирний час військових кораблів причорноморських держав, включаючи лінійні кораблі та підводні човни. Єдиним обмеженням для них було застереження, що вони не мають права користуватись авіацією. Про прохід військових кораблів необхідно було не пізніше ніж за вісім днів попередити турецький уряд (ст. 10–17).

Великій Британії не вдалося домогтись паритету причорноморських і нечорноморських держав у користуванні Босфором та Дарданеллами. Конвенція, підписана у Монтрью, накладала низку досить жорстких обмежень на вхід до Чорного моря військових кораблів неприбережних до нього країн. Через Протоки могло пройти одночасно не більше дев'яти таких кораблів загальною тоннажністю до 15 тис. т. Тобто, потужні лінійні кораблі, а також підводні човни нечорноморських держав не могли увійти до Чорного моря. Крім того, загальний тоннаж кораблів нечорноморських країн, що там перебували, не повинен був перевищувати 30 тис. т. Щоправда, ця цифра могла зростати зі збільшенням флотів чорноморських держав, однак не більше ніж до 45 тис. т. Військові кораблі неприбережних держав мали право перебувати в Чорному морі максимум 21 день (ст. 18). Водночас турецький уряд отримав право запросити для короткотермінового візиту ввічливості до одного з портів, розташованого в Протоках, ескадру, склад якої та тоннаж її кораблів не обмежувався (ст. 17). До того ж, до Чорного моря мали право увійти військові кораблі загальною тоннажністю 8 тис. т для надання гуманітарної допомоги. Певним здобутком для безпеки чорноморських країн було й те, що кораблі воюючих держав не мали права входити до Чорного моря, щоправда за винятком випадків, коли це було необхідно для допомоги державі, що є жертвою агресії, у межах угоди про взаємну допомогу, укладеної відповідно до статуту Ліги Націй, що зобов'язує до цього Туреччину.

Згідно з конвенцією, підписаною у Монтрью, у період, коли Туреччина перебувала у стані війни, прохід військових кораблів Чорноморськими протоками залежав винятково від рішення турецького уряду (ст. 20). Цей же принцип діяв і тоді, коли Туреччина вважала себе під безпосередньою військовою загрозою. Щоправда, для цього необхідно було отримати дозвіл Ліги Націй (ст. 21). Таким чином, Анкара здобула значні важелі впливу на регулювання режиму проходу Протоками військових кораблів у критичні періоди міжнародних відносин. З огляду на це подальше зближення Великої Британії з Турецькою республікою помітно нівелювало невдачу Лондона у Монтрью й успіхи там радянської

дипломатії. Крім того, вищезгадана конференція без значних дискусій підтвердила свободу торговельного мореплавства Босфором і Дарданеллами, визначену Лозанською конвенцією 1923 р. (ст. 2–5) [4; 14; 18, с. 189–255; 23; 27].

На думку британського дослідника М. Андерсена, угода в Монтьєро, що скасувала міжнародну комісію щодо Протокам та дозволила Туреччині зводити укріплення на Босфорі та Дарданеллах, була міжнародним вступом довіри кемалістському режиму, а відтак – його остаточним визнанням світовою спільнотою [15, с. 399].

Конвенція, підписана у Монтьєро в 1936 р., діє й донині, хоча в період Другої світової війни та перші повоєнні роки СРСР намагався суттєво змінити її на власну користь. Москва, сподіваючись на підтримку своїх союзників по антигітлерівській коаліції – Лондона та Вашингтона, розірвала в березні 1945 р. радянсько-турецький договір про дружбу і нейтралітет та висловила в червні 1945 р. вимоги до Анкари надати можливість радянському військово-морському флоту базуватися у Протоках. На Потсдамській конференції (17 липня – 2 серпня 1945) Й. Сталін заявив, що конвенція щодо Чорноморських проток, підписана в Монтьєро, цілковито спрямована проти СРСР. Він вимагав її перегляду задля того, щоб Радянський Союз отримав право мати військово-морську базу на Босфорі й Дарданеллах і таким чином разом з Туреччиною відповідати за їхню безпеку, а також міг гарантувати вільний прохід радянського військового флоту Босфором та Дарданеллами як у мирний, так й у військовий період. Водночас радянський диктатор домагався подальшого обмеження на користування Протоками військових флотів нечорноморських держав. США та Велика Британія загалом визнавали за можливе модифікувати режим Проток з урахуванням вищезгаданих прагнень СРСР, однак висловлювалися категорично проти присутності на Босфорі та Дарданеллах радянських збройних сил, зауважуючи, що доцільніше, щоб разом із Туреччиною безпекою Проток опікувалась ООН. Проте Москва замість того, щоб скористатися можливостями поліпшити для себе умови проходу Чорноморськими протоками, лише продовжувала посилювати тиск на Анкару, Лондон та Вашингтон задля того, щоб домогтися виконання всіх своїх вимог. Такі дії СРСР змушували Туреччину відмовитися від традиційної для себе політики балансування між різними центрами сил і звернутися за захистом до західних держав [26].

Таким чином, намагання СРСР поставити під свій контроль Чорноморські протоки у середині 40-х рр. XX ст. були однією із причин того, що Турецька республіка, прагнучи гарантувати свою безпеку, вступила в 1952 р. в НАТО. Це вже робило безперспективним подальший тиск Москви на Анкару, оскільки могло зумовити лише подальшу жорстку конфронтацію між двома антагоністичними військово-політичними альянсами.

Після зміни у 1953 р. кремлівського керівництва радянська дипломатія усвідомила, що загострення відносин із Туреччиною лише створює для СРСР додаткові проблеми в Чорноморсько-Середземноморському регіоні, у тому числі щодо користування Босфором і Дарданеллами. Зважаючи на це Москва намагалася, незважаючи на членство Туреччини в НАТО, відновити з нею дружні відносини. Анкара, у свою чергу, як зацікавлена в нормалізації взаємин зі своїм найпотужнішим сусідом держава, поступово відмовлялася від застережень щодо налагодження взаємовигідних зв'язків із

Радянським Союзом. За цих умов турецький уряд фактично надавав СРСР певні преференції щодо користування Протоками. Зокрема, Анкара без будь-яких застережень дозволяла з початку 70-х рр. прохід через них радянських важких авіаносних крейсерів, незважаючи на положення конференції 1936 р. про заборону проходити Босфором і Дарданеллами кораблям, які використовують авіацію. Це стало предметом невдоволення союзників Туреччини по НАТО. Водночас Туреччина підписала із США у 1980 р. угоду про оборонну й економічну співпрацю, згідно з якою Сполучені Штати використовують турецькі військові об'єкти, що дозволяє їм відслідковувати пересування кораблів та літаків у Протоках, Чорному та Середземному морях. Нині на порядку денному не стоїть питання про перегляд конвенції, укладеної в 1936 р. у Монтьєро. Вона цілком влаштовує країни, які є членами НАТО, тому, що Туреччина, яка входить до цього альянсу, має право у військовий час закрити Босфор і Дарданелли для збройних сил ворожих держав, залишивши прохід через них для своїх союзників. Найпотужніша держава, що має вихід до Чорного моря – Росія, офіційно не висловлювала помітних претензій щодо зміни статей, що регулюють режим проходу Протоками військових кораблів. Адже їй у цьому питанні досить важко було б знайти однодумців, оскільки такі причорноморські країни як Болгарія та Румунія входять до НАТО, Україна та Грузія перебувають у стані гострої конфронтації з Москвою і водночас мають партнерські відносини з Північноатлантичним альянсом, претендуючи на членство в цій оборонній організації [1, 10, 11, 20].

Отже, одним із важливих вузлів міжнародних суперечностей у 1930-х – на початку 1990-х рр. була боротьба за контроль над Чорноморськими протоками. Саме вона стала важливим фактором формування балансу сил у Чорноморсько-Середземноморському регіоні, зрештою, окреслила зовнішньополітичну орієнтацію Турецької Республіки, що надала перевагу НАТО над СРСР та його сателітами в цій стратегічно важливій частині світу.

#### Список використаних джерел

1. Акгюн М. Черноморские проливы: незримые связи / М. Акгюн // Русско-турецкие отношения: история, современное состояние и перспективы: сб. науч. трудов. – М., 2003. – С. 43–75.
2. Болдырев А.В. Черноморские проливы во внешней политике России на рубеже XIX–XX вв.: дисс... канд. ист. наук / А.В. Болдырев. – М., 2003. – 177 с.
3. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX века / под. ред. Н.С. Кинягиной. – М., 1978. – 425 с.
4. Конвенция о режиме Проливов. Монтьєро, 20 июля 1936 г. // Международные отношения и внешняя политика СССР: сб. док. – М., 1957. – № 41. – С. 100–104.
5. Лунова Ю.В. Черноморские проливы в англо-российских отношениях (1907–1914 гг.): дисс... канд. ист. наук / Ю.В. Лунова. – М., 2003. – 273 с.
6. Машевський О. Американсько-британська військово-морська співпраця в період Першої світової війни [Електронний ресурс] / О. Машевський, В. Черняев // Європейські історичні студії. – 2015. – № 2. – С. 216–230. – Режим доступу: [http://eustudies.history.univ.kiev.ua/files/v2/Europeys\\_ki\\_istorychni\\_studii\\_nomer\\_2.pdf](http://eustudies.history.univ.kiev.ua/files/v2/Europeys_ki_istorychni_studii_nomer_2.pdf).
7. Машевський О.П. Політика США у Чорноморсько-Середземноморському регіоні в період Першої світової війни / О.П. Машевський // Американська історія та політика. – 2016. – № 2. – С. 118–127.
8. Машевський О.П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / О.П. Машевський. – К., 2009. – 792 с.
9. Нарочницкая Л.И. Россия и отмена нейтрализации Черного моря / Л.И. Нарочницкая. – М., 1989. – 224 с.
10. Поцхверия Б. М. Советско-турецкие отношения и проблема Проливов накануне, в годы второй мировой войны и в послевоенные десятилетия / Б.М. Поцхверия // Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия). – М., 1999. – С. 438–516.
11. Поцхверия Б. М. Черноморские проливы в российско-турецких отношениях / Б.М. Поцхверия // Русско-турецкие отношения: история,

современное состояние и перспективы: сб. науч. трудов. – М., 2003. – С. 76–85.

12. Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия) / под ред. Л.Н. Нежинского, А.В. Игнатъева. – М., 1999. – 560 с.

13. Русаков К.А. Проблема Черноморских проливов во внешней политике Великобритании, 1892–1920 гг.: дисс... канд. ист. наук. – Луганск, 2003. – 202 с.

14. Хормач И.А. От Лозанны до Монтрэ (Советский Союз и проблема Черноморских проливов в 1924–1936 гг.) / И.А. Хормач // Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия). – М., 1999. – С. 392–436.

15. Anderson M. S. The eastern question. 1774–1923 / M.S. Anderson. – L., 1965. – 436 p.

16. Blake N. M. The United States in its world relations / N.M. Blake, O. Barck. – N. Y.; Toronto; L.: McGraw-Hill Book Company, 1960. – 840 p.

17. Bobroff R.P. Roads to the Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits / R.P. Bobroff. – L.; N. Y., 2006. – 251 p.

18. Deutsch R. Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux. 1936 / R. Deutsch. – Bukarest, 1971. – 264 S.

19. Fuad A. La Question des D troits / A. Fuad. – P., 1928. – 191 p.

20. Howard H. Turkey, the Straits and U.S. Policy / H. Howard. – Baltimore; L., 1974. – 331 p.

21. Laurence E. United States policy and the partition of Turkey, 1914–1924 / E. Laurence. – Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1965. – 424 p.

22. Macfie A.L. The straits question 1908–36 / A.L. Macfie. – Saloniki, 1993. – 239 p.

23. Memorandum by the American Ambassador (Mac Murry) of a Conversation with the Turkish Minister for Foreign Affairs (Aras), July 25, 1936 // Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1936. – Washington, 1953. – P. 527–528.

24. Memorandum by the Secretary of State. Washington, April 11, 1936. // Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1936. – Washington, 1953. – Vol. III. – P. 503.

25. Note of April 10, 1936, From the Turkish Government to the Parties to the Lausanne Treaty of 1923 // Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1936. – Washington, 1953. – Vol. III. – P. 503–504.

26. Seydi S. Turkey's Application of the Montreux Convention in the Second World War / S. Seydi, S. Morewood // Middle Eastern Studies. – 2005. – № 1, January. – Vol. 41. – P. 79–101.

27. The Consul at Geneva (Gilbert) to the Secretary of State. Geneva, June 26, 1936 // Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1936. – Washington, 1953. – P. 524–525.

#### References

1. AKGYUN M. (2003) Chernomorskie prolivy: nezrimye svyazi. Russko-tureckie otnosheniya: istoriya, sovremennoe sostoyanie i perspektivy: sb. nauch. tr. Pp. 43–75.

2. BOLDYREV A.V. (2003) Chernomorskiye prolivy vo vneshnej politike Rossii na rubezhe XIX–XX vv. Unpublished Thesis (PhD), Moskovskiy Gosudarstvenniy Universitet imeni M.V. Lomonosova.

3. KINYAPINA N.S. (ed.) (1978) Vostochnyy vopros vo vneshnej politike Rossii. Konec XVIII – nachalo XX veka. Moscow: Nauka.

4. Konventsiya o rezhyme prolivov. Montre, 20 iyulya 1936 g. (1957) Mezhdunarodnye otnosheniya i vneshnyaya politika SSSR. Sb. dokumentov. № 41. P. 100–104.

5. LUNEVA Yu.V. (2003) Chernomorskie prolivy v anglo-rossiyskikh otnosheniyax (1907–1914 gg.). Unpublished Thesis (PhD), Institut vseobshchey istorii Rossiyskoy Akademii Nauk.

6. MASHEVSKYI O. (2015) Amerykansko-brytanska viiskovo-morska spivpratsia v period Pershoi svitovoi viiny. Yevropeiski istorychni studii. № 2. P. 216–230. [Online]. – Available from: [http://eustudies.history.univ.kiev.ua/files/v2/Evropeys\\_ki\\_istorychni\\_studii\\_//nomer\\_2.pdf](http://eustudies.history.univ.kiev.ua/files/v2/Evropeys_ki_istorychni_studii_//nomer_2.pdf) [Accessed June 14, 2017].

7. MASHEVSKYI O.P. (2016) Polityka SSHA u Chornomorsko-Seredzemnomorskomy rehioni v period Pershoi svitovoi viiny. Amerykanska istoriia ta polityka. № 2. P. 118–127.

8. MASHEVSKYI O.P. (2009) Problema Chornomorskykh protok u mizhnarodnykh vidnosynakh (1870 r. – pochatok 1920-h rr.). Kyiv: Akvilon-Plus.

9. NAROCHITSKAYA L.I. (1989) Rossiya i otmena neitralizacii Chernogo moria. Moscow: Nauka.

10. POTSKHVERIYA B.M. (1999) Sovetsko-tureckie otnosheniya i problema Prolivov nakanune, v gody Vtoroj mirovoj vojni i v poslevoennye desyatiletiya. Rossiya i Chernomorskiye prolivy (XVIII–XX stoletiya). P. 438–516.

11. POCXVERIYA B.M. (2003) Chernomorskiye prolivy v rossiysko-tureckiy otnosheniyax. Russko-tyretskiye otnosheniya: istoriya, sovremennoye sostoyaniye i perspektivy: Sb. nauch. tr. P. 76–85.

12. NEZHINSKIY L.N., IGNAT'EV A.V. (ed.) (1999) Rossiya i Chernomorskiye prolivy (XVIII–XX stoletiya). Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya.

13. RUSAKOV K.A. (2003) Problema Chernomorskix prolivov vo vneshney politike Velikobritanii, 1892–1920 gg. Luganskiy Natsional'nyj pedagogicheskij universitet imeni Tarasa Shevchenko.

14. KHORMACH I.A. (1999) Ot Lozanny do Montre (Sovetskij Soyuz i Problema Chernomorskix prolivov v 1924–1936 gg.). Rossiya i Chernomorskije prolivy (XVIII–XX stoletiya). P. 392–436.

15. ANDERSON M.S. (1965) The eastern question. 1774–1923. London: Macmillan.

16. BLAKE N.M. (1960) The United States in its world relations. New York; Toronto; London: McGraw-Hill Book Company.

17. BOBROFF R.P. (2006) Roads to the Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits. London; New York: I.B. Tauris.

18. DEUTSCH R. (1971) Die Entstehung des Meerengenvertrages von Montreux 1936. Bukarest: Akademie Verlag.

19. FUAD A. (1928) La Question des D troits. Paris: Savouret.

20. HOWARD H. (1974) Turkey, the Straits and U.S. Policy. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press.

21. LAURENCE E. (1965) United States policy and the partition of Turkey, 1914–1924. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

22. MACFIE A. L. (1993) The straits question 1908–36. Saloniki: Institute of Balkan Studies.

23. Memorandum by the American Ambassador (Mac Murry) of a Conversation With the Turkish Minister for Foreign Affairs (Aras), July 25, 1936 (1953). Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1936. Washington. P. 527–528.

24. Memorandum by the Secretary of State. Washington, April 11, 1936 (1953). Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1936. Washington. Vol. III. P. 503.

25. Note of April 10, 1936, From the Turkish Government to the Parties to the Lausanne Treaty of 1923. (1953) Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1936. Washington. Vol. III. P. 503–504.

26. SEYDI, S. (2005) Turkey's Application of the Montreux Convention in the Second World War. Middle Eastern Studies. Vol. 41. № 1. January. P. 79–101.

27. The Consul at Geneva (Gilbert) to the Secretary of State. Geneva, June 26, 1936. (1953) Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1936. Washington. P. 524–525.

Надійшла до редакції 09.08.17

O. Mashevskiy, Doctor of History, Professor  
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

### THE BLACK SEA VECTOR IN THE GREAT POWERS' POLICY (1930S – EARLY 1990S)

*The article analyses the impact of the great powers' combat for control over the Bosphorus and the Dardanelles factor on the Black Sea policy of the former and upon the international relations in 1930s – early 1990s in general. The background, reasons, process and consequences of the Montreux – 1936 regime of straits' reconsideration have been reviewed. It is underlined that given the abovementioned redetermination, the Republic of Turkey basically restored its sovereignty over these strategically important hubs lost back in 1923 after the Lausanne conference. Such restoration in fact stood for legitimizing the Kemal government worldwide. The USSR succeeded in ameliorating the conditions of transit of vessels through the straits. However, these advantages have been completely neutralized by the further rapprochement of Turkey and the West. The pressure of the USSR over Ankara on the institution of control over the straits in postwar resulted in Turkey's joining NATO in 1952. Although before Ankara was stuck to balancing between Moscow, on the one hand, and London and Washington, on the other. Regardless of further Turkish-Soviet slight detente, Moscow ceased to take steps in reconsidering the Montreux convention which is still in force today.*

**Key words:** the Black Sea straits, Bosphorus, the Dardanelles, Montreux.